

**Hasan AKKANAT. İbn Sina ve Gazali'de İlahi İrade Kurgusu -Eleştirel Bir
Yaklaşım-. Ankara: Fecr Yayıncılık, 2020, 156 s.**

A Critical Analysis of the Divine Will Fiction in Ibn Sina and Ghazali

Mihriyenur MANCAR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı
Master Student, Ondokuz Mayıs University, Graduate Education Institute,
Department of Philosophy and Religious Studies
Samsun/Turkey

mnmancar@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5453-8859

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Haziran / June 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Temmuz / July 2022

DOI: [10.53683/gifad.1129587](https://doi.org/10.53683/gifad.1129587)

Atıf / Citation: Mancar, Mihriyenur. "İbn Sina ve Gazali'de İlahi İrade Kurgusuna Dair Eleştirel Bir Yaklaşım / A Critical Analysis of the Divine Will Fiction in Ibn Sina and Ghazali". *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 11/22 (Haziran/June 2022/2): 693-700

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Prof. Dr. Hasan Akkanat, İbn Sina ve Gazali'de İlahi İrade Kurgusuna Dair Eleştirel Bir Yaklaşım başlıklı eserinde, Gazali ve İbn Sina'nın ilahi irade'ye dair alternatif yorumlarını analiz etmektedir. O, ilahi iradenin mahiyetine ve kapsam aralığına yönelik düşüncelerin hangi dinamikler bağlamında oluşturulabileceğini tartışır. İbn Sina ve Gazali örnekleminde yorumcunun bulunduğu paradigmanın ve kendisini yerleştirdiği referans sisteminin, onun özerk düşüncelerine dair yönlendirici tavrına dikkat çeker. Yazar, filozofların görüşlerini sırasıyla açıkladıktan sonra kendi analizleri ile eseri dinamik bir boyuta taşımakta, hem Gazali'yi hem de İbn Sina'yı birbirlerinin bağlamları üzerinden ele alarak okuyucuya başka/öteki ekseninde bir anlamlandırma pratiğini göstermektedir. Aynı zamanda sırasıyla odaklandığı irade, ilim ve hürriyet kavramlarını tanrısal ve insani olmak üzere iki farklı referans zemininde kendi görüşleri ve filozofların görüşleri ile değerlendirmeye tabii tutarak eseri salt bir tasvir metni şeklinde değil, eleştirel bir yaklaşımla okuyucuya açmaktadır. Yazarın burada amacı, iki doktrin arasında bir seçime gitmek ya da okuyucuyu buna doğru yönlendirmek değil, iki yorumun da filozofların kendi kuram ve bağlamlarında sahip oldukları yeri ve işlevi açığa çıkarmaktır.

Anahtar kelimeler: İrade, İlim, Hürriyet, Paradigma, Referans.

Abstract

Hasan Akkanat, in his work titled "Divine Will Fiction in Avicenna and Ghazali", discusses in which dynamics the thoughts about the nature and scope of divine will can be formed. In the example of Ibn Sina and Ghazali, the author draws attention to the guiding attitude of the interpreter's paradigm and the reference system in which he places himself on his autonomous thoughts. After explaining the views of the philosophers in turn, the author carries the work to a dynamic dimension with his own analyzes, and shows the reader a practice of making sense on the axis of another/other by considering both Ghazali and Avicenna through each other's contexts. The author's aim here is not to choose between two doctrines or to direct the reader towards it, but to reveal the place and function that both interpretations have in the philosophers' own theories and contexts.

Keywords: Will, Knowledge, Independence, Reference, Parad.

1. İlahi İrade'nin Beşeri İrade Bağlamında İmkansallığı

İlk bölümde yazar, İbn Sina ve Gazali özelinde her bir paradigmanın özerkliğini onun kendisine has ilkeleriyle ve mantık zeminiyle bağdaştırarak açıklığa kavuşturur. O bu bağlamda işlerlik kazanan paradigmaları ve ilahi irade'ye dair ele aldığı tasarıları, filozofların kendi dinamiklerinden ve analogilerinden bağımsız olmadıkları için birer *kurgu* olarak adlandırdığını vurgulamaktadır. Bu nedenle dönemin genel paradigması olarak adlandırdığı varlık paradigmasını, kelimcilerin ve filozofların kendi ilke ve mantıkları ile işlerlik kazandırdıkları bir zemin olarak işlemekte ve bu zeminin sınırları dahilinde bir Tanrı kurgusunun imkansallığına değinmektedir. Yazar hem ilahi kelamın hem de akli çıkarımların bir referans noktası olarak tanrısal irade'yi sistematik bir biçimde ele alamadıkları için ontik bir kurulumun rasyonel tasvirine önyak olmadığı kanaatindedir. Kanaatimizce burada referans noktasına duyulan güven sayesinde anlamın, yorum ve imkan kapsamından çıkarılıp mutlak doğru şeklinde konumlandırılmasına ve öznenin yorumu, imkanı ve bunları sahiplenen tarihselliğini dışlayarak kendi meşruiyetini sağlamlaştırma çabasına yönelik bir olumsuzlama söz konusudur. Bu bağlamda yazarın bu izahına bir ekleme olarak bir seçeneği genelleştirerek evrensel bir statüye dayatma çabasının, bir süre sonra özneyi tam tersi yönde istikamet alacağı nihilist bir tutuma yönlendirme ihtimalinden de söz edebiliriz. Zira insanın kendi paradigmasının yanı sıra diğer düşünsel katmanlara olan açıklığı ya da bilinçsiz bir şekilde bunlara maruz kalışı, onu kendi zemininin keskinliğine dair bir sorgulama girişimine yöneltebileceği gibi, olası bütün sistemsel kuramlara dair bir yok sayma tavrına da yol açabilir.

Aynı şekilde yazarın bu iki farklı yoruma dair birazdan kısaca değineceğimiz tüm analizlerini barındığı bağlamda (eser) ve bu bağlamın mantık kuralları ve ilkeleri (yazarın art alanı) çerçevesinde birer kurgu olarak ele almamız mümkündür. Öyleyse onun kendisini paradigma üstü bir düzlemde sabitlediği iddia edilebilir mi? Yoksa o, aynı gerçekliğin farklı açılımlarına dair bir olumsuzluğu sadece iki seçenek ile değil birden fazla kurgunun imkanına dikkat çekecek şekilde mi genişletmektedir?

Akkanat burada *objedeki asıl hakikat* nitelemesi ile vurguladığı gibi bir şeyin ontolojik ve epistemolojik gerçekliğine/tekliğine inanmaktadır. Ancak kanaatimizce yazar, bu gerçekliğin açığa çıktığı zeminleri/formları, gerçekliğin belirebilmek için beşeri irade'ye sunduğu özgür bir alan olarak değil, beşerin kendi iradesi ile tanrısal iradenin referans noktalarını karıştırarak hareket etmesinin bir sonucu olarak görmekte, bu sebeple onların gerçeklikle bağlantısını koparmak için kurgu nitelemesine başvurmuştur. Yazarın vurguladığı bir başka unsur da beşeri ifade

temsillerinin (analoji, teşbih, tenzih) bu temsilleri kullanan kişinin zihinsel tutumlarını biçimlendiren paradigma, kültür, dil, toplum, hayal ve kuruntu gibi etkenlerden bağımsız tesis edilemeyeceğidir. Bu sebeple yazarın tanrısal irade tasarılarını, bireyin sadece kendi kendisine açık kalabildiği varsayımsal bir gerçeklik söz konusu olduğunda doğrulanabilecek birer süper-özne yorumu olarak değil öteki ile etkileşime açık özerk bir öznenin ürünü olarak ele aldığı görülecektir. Onun ilahi iradenin kendinde hakikatinin bilinemeyeceğine dair kanaatini, hakikatin monist bir yargıya sıkıştırılmadan kendisini farklı farklı düzlemlerde yeniden açabileceğine dair bir yaklaşım olarak okumak olasıdır.

Akkanat, İbn Sina'nın insanın bedenselliğinden ve yine beden ile bağdaştırarak yaklaştığı beklenti ve sebeplilikten bağımsız bir ilahi irade mefhumu ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda yazarın vurguladığı önemli nokta İbn Sina'da beşeri iradenin insana dair bağımsız bir yeti olarak değil, iç ve dış pek çok etkenin karışımıyla beliren bir süreç olarak ele alınmasıdır.

Gazali için belirttiği yorum, Tanrı'nın alternatif alemlerden istediği birini yine sonsuz sayıdaki alternatif vakitlerden istediği birinde yarattığıdır. Yazar için yaratma aşamasını ve buna karar verme anını bir süreç olarak değerlendirmek, hangi alemin seçileceğine dair bilgiyi zamansal bir aralığın konusu olarak ele almayı gerektirirken bu durumu anlık bir eylem olarak görmek, Tanrı'nın varlığı ile alemin yaratılışını aynı zamansallığa iliştiirmenin önünü açmaktadır. Sonuç olarak İbn Sina'nın Tanrı ve alemin aynı zamansallığın birer parçası olmalarıyla tek seçeneğe indirdiği ilahi irade mefhumu, Gazali'de tam anlamıyla çözümlenemeyen bir problem olarak kalmaya devam eder.

Yazar İbn Sina'ya dair eleştirilerinde kitabın asıl iddiasını tekrar devreye sokmaktadır. Düşüncenin belli bir zeminin imkanlarında şekillenmesine dair vurgusuyla İbn Sina'nın özgünlüğünü sınırlandırmakta ve öznenin kuşatıldığı düşünsel çevrenin zihni kurgularda yönlendirici işlevini ön plana çıkarmaktadır. Daha sonra yazar, İbn Sina'nın dinamiklerinden hareket etmeye çalışarak onun niyetine dair bir yargıya erişmektedir. Ancak burada yazarın kendi paradigmasını askıya alarak refleksif bir düşünme faaliyetinde salt öteki ve ötekinin düşünsel mahali odaklı hareket edişinin ne derece mümkün olacağı önemli bir problemidir. Bu durumu problematize etme sebebimiz, yazarın yorum/kurgu ve paradigma bağıntısının sadece o paradigmanın dinamikleri bağlamında bir

doğrulamaya imkan vereceğini iddia etmesi sebebiyledir. Ancak bu yorumun geçerliliğinde, kişinin kendi tarihsel varoluşunu İbn Sina ya da Gazali'nin paradigmasına tam anlamıyla yerleştiremeden bir analize girişmesi, olumsuz yönde bir eleştirinin de güvenilirliğini zedeleyecektir. Kanaatimizce bu düşüncelere dair salt bir olumlamayı ya da olumsuzlamayı sahiplenmemek, yorumcuya tamamlanmış ve eklentiye kapalı bir mutlaklığa bağlanmadan hareket etme imkanını sağlayacaktır. Bu şekilde Gazali ve İbn Sina'nın düşüncelerinin, kendi iç tutarlılıklarını devam ettirerek farklı tarihsel kümelenmeler içerisinde başka formlarda devingenliklerini devam ettirmeleri söz konusu olacaktır. Ancak yazarın eleştirilerinin esas gayesi bu düşüncelere yeni bir biçim kazandırmak değil, çoğunlukla hem İbn Sina'yı hem de Gazali'yi öncelikle onların daha sonra birbirlerinin ve kendisinin, en sonunda da tanrısal referans sisteminin bağlamında tahkik etmek üzerinedir.

Yazara göre İbn Sina, beşeri iradeyi insanın psikolojik, nörolojik ve fizyolojik hususlarda bedensel varoluşundan dolayı bir eksikliğe tabii tutarken Gazali beşeri iradeyi "kararsızlık", "kıyas" ve "arzu" gibi eksiklikleri barındırdığından dolayı yetersiz görmektedir. Yazar her ikisinin de iradenin potansiyelden aktüele geçirileceği aşamada kendilerince problemlili gördükleri bu unsurlara dair bir arınma işlemini gerekli gördüğüne dikkat çekmektedir. Gazali'nin ilahi irade kuramına dair çıkarımı, Tanrı'nın alternatif alemlerden istediği birini yine sonsuz sayıdaki alternatif vakitlerden istediği birinde yarattığıdır. Daha sonra Akkanat, bu yaratma aşamasını ve buna karar verme anını bir süreç olarak ele almanın, öncesinde hangi alemin seçileceğine dair bilginin dışlanması gerektirdiğini, bu durumu bir süreç olmaktan çıkarmanın da Tanrı'nın varlığı ile alemin yaratılışını aynı zamansallığa iliştiirmenin önünü açacağını belirtir. Sonuç olarak İbn Sina'nın Tanrı ve alemin aynı zamansallığın birer parçası olmalarıyla tek seçeneğe indirdiği durum Gazali'de tam anlamıyla tatmin edilemeyen bir mefhum olarak kalmaya devam eder. Bu bağlamda yazar için Gazali'nin ilkeleri ile ilahi iradenin hakiki bilgisine dair bir çıkarıma değil, beşeri düzlemden hareketle kurgulanan bir *ilahi-insan* iradesine ve bu iradenin farklı unsurları bir arada ele alma hususunda sahip olduğu yetkinliğin kurgusuna ulaşılacaktır.

2. İlahi İrade ve İlim İlişkisi

İkinci bölümde yazar, ilahi irade ve ilahi ilim arasındaki ilişkiye değinir. İbn Sina'nın zat ve irade'ye yüklediği eş değerlik, sıfatlara olan yaklaşımında da belirlemektedir. Akkanat'ın düşüncesine göre İbn Sina,

sıfatları aynı zatın farklı açılımları olarak ele alır. Kurgusunu bağılı olduğu düşünce sisteminde ve art alanında yer alan *Tanrıyı çokluktan arındırma* çabasına ve *en mükemmel olanı tek/bir ile eşleştirme* güdüsüne entegre etmeye çalışır. Burada yazar tekrar paradigma/ilke ve düşünce diyalektiğine vurgu yaparak filozofun kurgusunu üzerinde şekillendirdiği varlık paradigmasının akılcı düzlemine dikkat çekmekte ve İbn Sina'nın bir filozof-tanrı imgesi kurduğuna vurgu yapmaktadır.

Yazar ilahi ilim ve irade arasındaki ilişkiyi Gazali açısından tetkik ettiği bölümde, onun eserlerinden seçtiği pasajları metnine serpiştirerek ilerler. Bu pasajlar Gazali'nin muhtemel seçenekler arasında zaman ve değer bakımından bir öncelik-sonralık bağlantısı kurmadığını göstermektedir. Burada yazarın yakaladığı çıkmaz, sonsuz sayıda ihtimalden her birisinin ayrı bir bilginin mefhumu olduğu ve hangi ihtimalin gerçek seçenek olduğunu bilmenin de ayrı bir bilgi olduğu, dolayısıyla birinci bilginin ikinci bilgiyi içermediğidir. Bu durumda ilahi iradenin devreye girişi ile birlikte ilahi bilginin kapsamına sonradan dahil edilen yeni bir bilgi söz konusu olmaktadır. Bu noktada Gazali adına makul bir açıklama olarak zat ile birlikte aynı anda kadim olan bir irade ve bilgiden söz edilebilir. Burada aynı anda var olan bu mefhumlar arasında sebep - sonuç bağıntısı değil, bir eş zamanlılık şartı söz konusu olacaktır. Ancak yazar eş zamanlılığın bu varoluş biçimlerinin her birisine bağımsız birer yapı olma imkanı vermediğini iddia etmektedir. O bir potansiyel olarak irade edebilme halini ve bilgiyi ilişecekleri bir zatın bulunma şartına bağlayabilse de iradenin bizzat aktüel olarak işe koyulmasını zat ve bilginin sonralığına yerleştirmektedir.

Akkanat, referans noktasında tanrı ve insan arasında kurduğu zemin farklılığını tanrı ve alem için de gündeme getirmekte, bu iki ayrı mefhumun aynı düzlem üzerinde yer almalarını imkansız görmektedir. Bu bağlamda yazarın Tanrı'yı referansı yalnızca kendisi olan bir zat olarak ele alışı sebebiyle ona dair tasavvurları yanlışlanmaya açık birer yorum (kurgu) olarak değerlendirdiği görülecektir. Ancak bu değerlendirmenin yanı sıra Tanrının kendisini beşerin algısına konu edecek şekilde sunma tarzını (vahiy), kendi mahiyetine dair bir takım açıklamalarla kaynaklık ettiği temelin ve kendisini mutlak anlamda yansıtmayışında açığa çıkardığı boşluğun kaynaştırılmasında kurulan farklı tasavvurlara açık bir hitap şeklinde değerlendirme imkanı da söz konusudur. Bu bağlamda İbn Sina'nın vahyin verilerini yine vahyin açığa çıkardığı boşluk sayesinde kendi art alanına ve paradigmasına adapte edebildiği görülecektir. Gazali'nin ise vahyi kendisine verili haliyle tamamlanmış bir bütün olarak

ele alışması söz konusu olacak ki o, kendi düşünce sistemini bu bağlamda biçimlendirmektedir. Bu sebeple Gazali, Tanrı'nın insana has bir takım özellikleri dönüştürerek kendisini beşeri algıya yerleştirmesini rasyonel bir düzleme oturtmaktadır.

3. İlahi İrade ve Hürriyet İlişkisi

Hürriyet ve irade arasındaki ilişkinin irdelendiği son bölümde filozofların ilahi hürriyete dair tasavvurlarını beşeri sistemin referansı ile oluşturmaları tekrar eleştirilmekte, bedensel varoluşa has niteliklerden yola çıkarak hareketsiz ve bedensiz, yani maddeden arınık bir varlığın hür iradesinin ve fiilinin nasıl tasavvur edileceği sorgulanmaktadır. Yazar İbn Sina'nın eserlerinde yakaladığı bağımsızlık, rıza, farkındalık ve simetrik varoluş kavramları üzerinden onun görüşlerine dair analizler yapmaktadır. Ona göre İbn Sina bu kavramları insani boyutları ile kıyaslayarak Tanrı'da açmaya çalışmaktadır. Yazara göre bu hususlarda Gazali'nin İbn Sina'ya yönelttiği eleştiriler, eleştirilerin mantıksal düzlemde ikna ediciliğinden ziyade Gazali'nin kendi kurgusunu ilahi iradenin hakikatine dair "tek" gerçeklik olarak yansıtmasından kaynaklanmaktadır. Bizce yazarın bu çıkarımının önemi, kurgusunu kendi art alanından koparamayan öznenin, ötekinin anlama, yorumlama ve tanımlama aralığına, kısacası bütün zihinsel işlemlerinin gerçekleştiği düzleme ne derece açık kalabileceğine dair sorgulamalara kapı aralamasıdır. Kanaatimizce filozofların kendi sistemlerine karşı keskin bağlılıkları söz konusu olmasaydı bile hem Gazali hem de İbn Sina için ötekine açıklık deneyimi, bir takım normatif yaklaşımlar tarafından sınırlandırılarak gerçekleştirilirdi. Bu bağlamda yazarın söz konusu görüşlere dair analizlerinde karşılaştığımız tutumun kendi düşünsel arka planına dair bir takım ipuçlarını sahnelediği, bu sebeple onun da salt bağımsız bir yaklaşımla bu iki filozofa açık kalamadığı görülecektir.

Yazarın hürriyet konusunda düşüncesi, hürriyeti insan söz konusu olduğunda epistemolojik ve eylemsel olarak farklı kategorilerde değerlendirmemiz gerektiğidir. O, her iki boyutta da sınırlayıcı unsur olarak baskı kavramını merkezileştirmekte, hürriyeti esas olarak farklı alternatifleri seçmekle değil, baskıdan arınık bir eylemselliğin gerçekleştirilmesiyle özdeşleştirmektedir. Yine aynı şekilde eylemin şahsiliğini hürriyetin sağlanması hususunda bir gereklilik olarak görmekte, sorumluluğu da bireysel hürriyete dahil etmektedir. Bu şartların referans noktası beşeri eyleme sahası olduğunda geçerli olduğunu belirten yazar, insanbiçimci bir noktadan hareket ederek Tanrı'ya hürriyetin mahiyetini yerleştirme

amacında olmadığını, bunu kitap içerisinde ele aldığı noktaların zemininde hareket etme zorunluluğundan dolayı yaptığını belirtmektedir.

Akkanat son bölümün son başlığında iki düşünürün de ilahi hürriyet bağlamında sundukları öncülleri hem insanbiçimci olmaları hem de yeterli bir düzeyde tartışılmamış olmaları nedeniyle eksik bulunduğunu ifade etmektedir. Burada o, İbn Sina'nın fiziğe dair takındığı tutum ile metafizik söz konusu olduğunda sahiplendiği duruşun birbirlerinin sınırlarını işgal ettiğinden bahsetmektedir. Yazarın fiziksel ilkelerin yersiz kullanımı şeklinde açtığı durumu bedensel varoluşun kapsamına yönelik yargıların metafizik ilkeler ile açıklanma çabası olarak ele alabiliriz. Son olarak da, Gazali'nin meseleye salt soyut bir düzlemde yaklaştığını ve kendi terminolojisi ile teolojinin terminolojisini iç içe geçirdiğini söylemektedir.

Sonuç bölümünde İbn Sina'nın kurguladığı Tanrı tasavvurunun felsefi zeminin ağırlığından dolayı daha akılcı ilkelerle inşa edildiğini, Gazali'nin kurgusunun ise tasavvufi bir zeminde inanç odaklı bir vurgu ile şekillendiğini belirtmektedir. Kanaatimizce somut bir varoluşun sergilenişinde şahit olunamayan tanrısal vasıflar (irade, ilim, hürriyet) hakkında konuşmanın, her ne kadar kesin sonuçlara eriştirmese de öznenin özerk düşünce tahayyüllerinden ve kuşatıldığı genellikten (dil, toplum vs.) soyutlanarak gerçekleştirilebileceğini düşünmek güç olacaktır.